CRNI

Doznade da su Turci objavili rat Rusima, a onda se stade govoriti da će i Beč ugaziti u tu borbu.

«Crna Gora bila je dosad od svakoga napuštena – sami smo morali da se borimo protiv Bušatlije i gladi i svake druge nevolje, a sad će se velike sile sigurno sjetiti da i mi postojimo negdje pri ovim gorama. Tako je dosad bivalo. U igri velikih nema ni srca ni duše – oni samo gledaju kako će šta za sebe ućariti i bdiju nad svojom taštinom. Šta da činimo mi mali? Moramo i mi gledati da se nekako domognemo svoga dobra. A možda će nam veliki, makar i nehotično, makar misleći samo na sebe, ipak biti od neke koristi.»

Nije se prevario. Baš u razdvoj zime i proljeća stiže k njemu u Stanjeviće jedan čovjek iz Venecije.

Uvedite ga! – reče, pa se uzbuđeno stade šetati po tijesnoj sobi. Podnice su škripale.

Najednom se primiri i sjede. Zadubi se u papire pred sobom.

Kad se otvoriše vrata, ustade i pođe lagano u susret neznanu došljaku i povede ga do stolice.

Zovem se Olivijeri. Šalje me iz Venecije ruski ambasador Mordvinov. Evo pisma za vaše preosveštenstvo.

Sjednite, molim vas.

I zadubi se u čitanje.

Da se ne bi vidjelo kako mu ruke dršću okreće se malo ukoso, prema prozoru i po nekoliko puta prelijeće guste redove pisma. Riječi odjekuju u njemu, kao da izviru iz

ogromne pozlaćene trube, a on uz te zvuke samo šapuće i ponavlja:

Zato se i moramo nadati da V.V. Preosveštenstvo neće odreći pristati u savez s nama... Evo vrijeme u kojemu vi ovo možete dokazati i učiniti ovijem djelo ugodno bogu, mojoj carici i narodu kojim vi tako pohvalno upravljate... Nadam se da i narodi koji su jednog plemena s nama neće odreći da se prisajedine k nama, tijem prije hrabrošću poznati Crnogorci, koji su svagda ukazivali iskreno učešće u slavi ruskoj... Učinite vaše ime besmrtnim...

Osluškuje odjeke tih riječi u sebi. Trenutno nije u stanju da ih odvagne i sa svih strana odmjeri, ali namah osjeća da ga je zapljusnuo jedan velik topli talas. U njemu se, kao ljuta zmija, sklupča i zasikta sjećanje na onaj novembar, kad su ga straže gonile preko Mogiljeva k ruskoj granici, a on je bio otišao tamo da im kaže gotovo to isto što sada u pismu od njega traže: da im je vjeran svim srcem svojim i da će i on i njegovi Crnogorci ginuti uz njih ako zatreba, ali – nadaju se da će zauzvrat biti prihvaćeni... Jednim mahom pridavi onu zmiju, ali od neodređena ushićenja nije u stanju više ni da se sjeća patnji ni da se raduje dobroj poruci. Misli mu se same vezuju za rusku flotu, koja na ljeto treba da se primakne bliskim obalama i da pruži pomoć ovome narodu.

Na dobre poruke šalje dobar odgovor Mordvinovu, a on će ga hitno uputiti carici.

Ne prođe mnogo dana, u rano proljeće, o crnogorski kamen kucnu i ukresa varnicu teško potkovana cokula austrijskog čovjeka, majora Filipa Vukasovića.

I njega i njegove ljude (Pihlera, Perneta i druge) vladika lijepo dočekuje, nešto zbog osjećanja gostoprimstva, a nešto kao saveznike i ljude koji su od jednog visokog dvora upućeni u malenu Crnu Goru i koji su, eto, spremni da se založe za borbu protiv zajedničkog neprijatelja, Turaka.

Primiču se Budvi austrijski brodovi koji nose nešto hrane, oružja i municije za Crnu Goru.

Guvernadur Radonjić odavno je čeznuo za ovakvim trenutkom – čini mu se da je nastalo njegovo vrijeme; priželjkivao je da se Crna Gora čvršće prikloni k Beču, a da se time ujedno ojača njegov ugled i vlast i da on stane na čelo crnogorske države (vladike neka poju u crkvama, neka se brinu o popovima, parohijama i kaluđerima!). On prigrli Vukasovića i natajno mu spominje da se ipak ne povjerava sasvim vladici – lukav je to čovjek, nije mu vjerovati; iako su ga Rusi prognali, na njihovoj je strani.

U početku ipak svi složno podupiru majora. On piše pisma glavarima, okuplja ih i sastaje se s njima, dogovara se o ustanku i napadima na gradove koji drže Turci – na Spuž, Žabljak, pa i na samu Podgoricu.

Ali prvo oduševljenje brzo poče da pokriva sjenka. Vladika saznade da Vukasović ima čudne planove.

Upita ga: Vi govorite o Spužu i Podgorici, a šta ćemo s našim starim krvnikom, s pašom u Skadru?

Major se osmijehnu: E, on je nešto drugo. Moj dvor misli da će nam paša biti dobar saveznik.

Ili se šalite ili nam se rugate?

Ni jedno ni drugo. Vama je bolje nego meni poznato da se Bušatlija bio odmetnuo od sultana. To moramo iskoristiti. Biće nam lakše ako i on uz nas pristane.

To je tačno, kad bi tako bilo. Ali vi ne znate s kim imate posla. U Skadru se kočoperi uspaljena glava Mahmut-paše Bušatlije, to je veoma opasan i nepomirljiv čovjek.

Major odgovara kratko i samouvjereno:

Dobio sam takav nalog s najvišeg mjesta.

Onda činite kako vam je naređeno. Ali znajte, takva mi rabota nije k srcu.

Odmah poslije tog razgovora, Vukasović – valjda u želji

da što prije razuvjeri vladiku – šalje u Skadar Pihlera. Ovaj se sastaje sa Mahmut-pašom i ubrzo se vraća. I donosi glas koji potvrđuje mišljenje majorovo: paša je spreman da stupi u savez sa ćesarom, ali traži pomoć, treba mu podosta novca i vojničke spreme.

Vladika ostaje uporan: Ako je vaš saveznik, neka vam ga. Ali moj saveznik niti je, niti će igda biti!

Sad i Rusi šalju svog čovjeka vladici. To je Sava Mirković. On se u Beču nalazi sa Dolčijem, te ovaj uputi Radonjiću anonimno pismo i savjetuje mu da se okane majora i Pihlera, a da se drži ruskog čovjeka.

Ovo je pismo putovalo ispred Mirkovića. I došlo je u ruke guvernaduru, a zatim i Vukasoviću. Major ga pokaže vladici, piše u Beč i optuži Dolčija do samoga cara Josifa.

Tako se nastavi zaplitati Dolčijeva teška i nerazmrsiva sudbina: iz Petrograda su ga proganjali kao austrijskog čovjeka, a sad ga u Beču gledaju kao ruskog i vladičinog agenta! I sam car zabranjuje da mu se sada izda pasoš za Crnu Goru.

Zametnu se potajna borba iza leđa goloprsog crnogorskog seljaka, o čije su se viteštvo otimale dvije velike sile.

Mirković se pribija uz vladiku i podbunjuje Crnogorce protiv Vukasovića. A ovaj bi da se na svaki način otarasi suparnika, da ga uhapsi čak, ali se ne usuđuje da to učini zbog vladike i raspoloženja narodnog. I traži da mu se uputi još vojske, kao bi se imao na koga osloniti, uz ono malo Crnogoraca koji su oko guvernadura.

Teško padaju vladici ove nemile prilike, ali on je nemoćan da ih u korijenu sasiječe. Primoran je da donekle prihvati igru i iskreno podržava Mirkovića (koji se i nije dugo zadržao na ovim stranama), ali nastoji da se to javno što manje vidi i osjeti. Ima pred sobom samo jedno: borba protiv Turaka i još jače zbijanje crnogorskih plemena; ujedno želi da otrgne što više crnogorskog življa ispod turskog jarma – s tugom gleda prema Zeti, Bjelopavlićima, Piperima.

Osjeća Vukasović sve hladniji vazduh oko sebe. Pribojava se da ga Crnogorci ne protjeraju prije no što mu stigne pojačanje. I žali se guvernaduru:

Crni mi kvari sve poslove.

Jednom je čak bio satjeran u zidine manastira. Crnogorci su se prijeteći primicali poljem i sa okolnih strana. Za ljudima su se kretale žene s konjima i torbama – nadale su se kakvom plijenu. Major tada postavlja ispred manastirske kapije četiri mala topa i nekoliko velikih pušaka da im pokaže kako se neće olako pustiti. Nešto ovi topovi, a nešto poruke vladičine učiniše da se napadači suzbiju i vrate kućama.

Tada Vukasović naređuje vojnicima da dovrše krov na manastiru. Znao je da će time ugoditi vladici. Uz to, manastir je bio potreban da tamo smjesti municiju, oružje i nešto hrane, a očekivao je i novu opremu sa brodova.

Stiže još jedan austrijski emisar – Brunjar. On se odmah sastade s vladikom, majorom i Radonjićem i kaza im da je namjeran da krene u Skadar da bi utvrdio savez s Bušatlijom i predao mu teške darove koje je donio iz Beča.

Planu vladika: Ne idite tamo, zaboga! Što ste se svi sjatili oko toga nesrećnoga Bušatlije!

I Radonjić misli slično: Vi znate da sam ja otkako znam za sebe vazda želio dobro Beču i ljudima svijetloga ćesara. I sad velim: u Skadar nikako! Paša je vjeroloman – njemu ni sultan, ni sam đavo ne vjeruje.

Nastade graja i prepiranje. Najzad se ipak nađe srednji put: Brunjar će poći u Skadar sa grupom ljudi – biće to Pernet, Šenflug, crnogorski kaluđer Debelj i hrabri momak Ilija Vojvodić. Darove neće odmah nositi, dok ne izvide kakav je čovjek taj Bušatlija i može li mu se ovom prilikom vjerovati.

Vladika bespomoćno diže ruke od tih ljudi:

Činite kako vam glava zna, ali ja strahujem za vas. No, vi ste dobili naređenje, vi mislite da sve znate bolje od nas.

Tako Brunjar odvede ljude pravo u Skadar. Paša ih dočeka i primi da ne može ljepše biti. Gost je prijatno iznenađen. On hitno vraća nekoliko pratilaca na Cetinje da donesu Bušatliji darove i pedeset hiljada dukata, a on će s pašom detaljno razgovarati o savezu.

Prođoše potom dva dana i dvije besane noći za vladiku. A onda se preko jezera vrati prazna lađa i jedan izbezumljeni mornar zatraži da ga hitno odvedu majoru ili vladici, ili obojici.

Kad stupi pred njih, sav je još bio blijed i znojan i pričao je zbunjeno, napretrg:

I tako ti mi na bijelim jedrima – pod Skadar. Kad tamo, doček kao da dva cara dolaze. Muzika, pupak joj đevojački, te nekakve paše i age u dimijama, a oficiri usukali brke. Onda ti našu gospodu u pašin dvorac, pa se gosti. Sve se ovnovi i jagnjad vrte na ražnju, peku se pite i baklave i gurabije i đakonije svakojake, pa se gospoda slade, pupak joj, a ponešto od toga i nama doturaju na lađu da i mi liznemo...

Prekide ga vladika: Mani se baklava i pita, no kazuj šta bi s onijem ljudima!

Mornar trepće okruglim očima:

Evo, oče, bez natezanja – sve ću po redu... I čusmo da su naša gospoda sa pašom savez i tvrdu vjeru uhvatila, dali su mu darove, a on je bio, vele, kao ma'nit od radosti – nije šala onoliko ćesarskoga zlata i oružja. Pa i paša njima darove u šake, a za nas mornare ni zakrpu od jedra. A ispraćaj što je bio: pucaju topovi i prangije, sva se turska svita uz rivu postrojila, oči da zabole od šarenila, pa nekakva muzika trešti, pupak joj... I tu se povjetarcu predadosmo, pa zabrazdi jezerom. A gospoda vesela, prevesela – pašine darove gledaju, a

nadaju se još i carskim milostima. I poneko od pića već i popijeva. U to, obrni se ja nešto, kad za nama jedna brza turska lađa. Siječe vodu kao šašava, sve je bliže. I mašu nam, zovu, a sve nasmijani, prokletnici. Pomislim ja, da nadmemo košulju od lađe, pa da grabimo što dalje, ali Brunjaru se zamaglile oči, viče: «Stani, budalo, da pričekamo prijatelje!» Kamene prijatelje mislim se ja. Tako nas ona lađa stiže uprav kod Seoca. Dovikuju našoj gospodi da okrenemo k obali – tamo su lijepi izvori, tamo će se napiti i malo odmoriti. Naši se desili žedni, gori im grlo od onih paprenih jestiva i od pića, pa jedva dočekaju. I nama naređenje: okreći karlicu prema onoj travnoj uvali, tamo su izvori ledeni, pa ćemo se razgaliti. Te mi, drž' krmu, drž' konope – prema uvali, pupak joj njen. Iskrcaj se naša gospoda i onih, čini mi se, tačno četrnaest Turaka s druge lađe. Grle ih Turci, nude duvanom, a kad se malo odaljiše – planu oganj iz pušaka. Pade Pernet, pade onaj mladi Crnogorac, Vojvodić, kako li. Brunjara fiknuše nožem po grlu. Ostade na nogama samo Šenflug. Ote jednu pušku, pa opali na Turčina, te se svališe obojica. Stade halak Turaka, sijevnuše one krive sablje, sigurno su im glave odrubili. S naše lađe pokupiše sve one darove i nama omekšaše bubrege. Potom za nas ne bi čekanja, već nadmi košulju koliko nebo i vjetar daju, a sve nam se čini da se pusta lađa ne pomiče, pupak joj njen, no kao da stoji nasred jezera. U trista se znojeva okupasmo...

Vladika se oštro okreće Vukasoviću, koga su spopale suze i bljedilo:

Eto, govorih li vam – ne uzdajte se u onoga kačaka, u onoga nevjernoga malisora! Ali, ni vladika ni Crnogorci ništa ne znaju. Uletjeli ste vuku u čeljusti.

Majora spopade groznica. Viče na svoje soldate i naređuje da se objavi na sve četiri strane: onaj ko dovede Bušatliju ili preda njegovu glavu dobiće šest hiljada dukata.

I Bušatlija ne miruje. On šalje one glave rumelijskom veziru da pokaže kako je odan sultanu. Ali vezir mu vraća glave i odgovara da u Bušatliju ne može imati povjerenja ni sultan ni bilo koji drugi vladalac. To Mahmut-pašu još više razjari – on želi da pobije sve Austrijance koji mute po Crnoj Gori. I obznanjuje preko svojih telala: daće četiri hiljade dukata onome ko mu denese glavu Filipa Vukasovića.

A major neprekidno traži pojačanja, te mu najzad stiže još stotinu Ličana, tako da ukupno ima oko četiri stotine vojnika. On pokušava da se zbliži s vladikom. Ovaj to osjeća.

«Kad mu je okrenulo nizbrdo, i ja sam mu dobar, a dosad je samo s Radonjićem šurovao i mene nazivao lukavcem i još se u Bušatliju uzdao i hvalio se kako će podići na noge i Crnu Goru i sjeverni dio Albanije; i samo tako naklapa i hvališe se, a u Skadar ne smjede otići, no gurnu druge – ipak je nanjušio da je tamo tvrdo...»

Iz Risna stiže vladici pismo od Marka Ivelića, ruskog potpukovnika i izaslanika, rodom Rišnjanina. Oni se sastadoše najprije u Stanjevićima a zatim i na Cetinju. I on je imao zadatak da podiže narod na ustanak, ali i on je to činio bez pravoga ličnoga zanosa – ako se može pomoću novca i preko tuđih leđa.

To nagna vladiku da u dnu sebe bude oprezan. A na Vukasovića se rasrdi čim mu kazaše da je novcem potkupljivao neke glavare i nagovarao ih da ne slušaju više vladiku.

Povuče se u Stanjeviće da razmisli nasamo, da se pribere. Bjehu mu dojadile plitke spletke dvorova i njihovih emisara.

Majoru je to dobrodošlo. On se na Cetinju ponaša gotovo kao gospodar. Čini mu se da je već postao svemoćan, oslanjajući se na novac i ono malo vojnika oko sebe. Smišlja zamašne planove i piše na sve strane plemenima crnogorskim i brdskim. Naročito se okreće ovima posljednjima

(računa da vladika tamo još nije uhvatio jačeg korijena). Poziva ih da se late oružja i napadnu Turke.

Ali Brđani su nepovjerljivi. Čuli su da major nije u dobrim odnosima s vladikom i čudi ih što se njihov pastir drži nekako po strani. Da se radi o kakvom narodnom dobru, ne bi se vladika tako ustezao. Pa odgovaraju Vukasoviću: mi smo vazda spremni na boj sa zakletim neprijateljem, ali – nećemo se pokrenuti sve dok ne čujemo vladičinu riječ; učinićemo kako on kaže.

Prokleta zemlja! – ljuti se major. – Ništa se u njoj ne može učiniti bez toga crnog čovjeka. Svuda samo on, crni!

I sjede da napiše smjerno pismo vladici.

Ovaj čita i premišlja: «Eto ga, lukavac jedan, opet mi ne da mira; moli da pišem narodu, svim plemenima, kako su ruski i bečki dvor sada saveznici i kako treba da ustanu svi koji krst nose; i još traži da budu mohuri na knjigama – hoće da se osigura i da uvjeri narod kako sam ja odista te knjige pisao»...

Mučna li saveznika! Ako se vladika ogluši o taj poziv, major bi mogao reći svijetu: «Gledajte, došao sam u njihovu zemlju, zovem ih i molim da se dignu protivu Turaka, a oni planduju; eno vladike, grije kosti u Stanjevićima, a mene je ostavio samoga na Cetinju da rat vodim i da se bijem za njihovu slobodu!» Drugo je pitanje kakav je to ratnik: sjedi na Cetinju i daje Crnogorcima novac za svaku tursku glavu koju mu bace pred noge. Taj bi ratovao do zadnjega ćesarskoga zlatnika!

Iako se ne nada nekom velikom dobru od toga poduhvata, vladika ipak piše pisma pojedinim plemenima crnogorskim i brđanskim.

«Kako će i izići na dobro, misli, kad onako neiskren čovjek započinje jednu svetu borbu? Ja vidim da je pritvoran, znam da je nesiguran i hvalisavac, a biće i da je lakomis-

len i ko zna kakve ga lične želje raspinju. Ali kako da to dokažem guvernaduru u glavarima i svemu narodu i evropskim dvorovima? Što dalje od Crne Gore, to će se prije vjerovati njemu nego meni. On ima vojni čin, za plećima mu stoji jedna velika sila. Poslaću mu ove knjige, i to s mohurima.»

Major likuje na Cetinju. Uz vladičine poruke plemenima dopisuje i on svoja obećanja. Ostroškom igumanu Josifu Boškoviću piše da će mu darovati sto cekina bude li okupljao narod za napad na Spuž ili Podgoricu, a Brđanima nudi «velik dar». Onome ko donese glavu Mećikukića, spuškoga paše, podariće isto tako sto cekina. I Piperima poručuje: «Ja dok sam živ ostavit vas neću.»

Vladika budno prati šta se zbiva. Dopiru glasovi: Brđani udarili k Spužu i Podgorici i nešto je Kuča s njima; Bašatlija krenuo u pomoć Turcima, u jednom sukobu nije se dobro proveo, pa se vraća u Skadar, a nešto vojnika ostavlja da pojača odbranu Spuža.

Nije rđavo počelo. Vladika gotovo ne vjeruje vijestima koje ubrzano pristižu. Ipak strijepi: to je tek prvi zanos Brđana; šta li će biti kad natisne jača turska sila?

Opet glas: od Hercegovine nailazi turska vojska.

O tome saznaje i Vukasović na Cetinju. Vijest mu donese pop Gojko Piper. On ga hitno šalje u Stanjeviće.

Koje dobro? – pita vladika uvodeći popa u polutamu, iza hladovitih manastirskih zidina.

Daleko je dobro od nas. Da nije muke i preše, ne bih donio ovamo krvave naboje na tabanima od trudna puta.

Onda kazuj šta je, brate.

Navojštili Turci od Ercegovine.

To sam već čuo.

Bjelopavlići nekako ostali bez volje, kanda im se ne ratuje duže. Bojim se da će poneko obrnuti grlić k zemlji.

I šta će poslije biti? – pita vladika i žmirka očima i trudi se da ulovi kazuje li pop Gojko sve suštu istinu.

Ondar će Turcima biti otvoren put sve do Cetinja.

Đavoli ga znali, anđio s ovom svetom kućom... Onako, drhtao je i nešto vikao po tuđinski – ne znam je li od straha ili od srdžbe. Ondar napisa knjigu i položi mi je u ruke i reče: «Amanet, predaj ovo što prije vladici!»

Vladika prilazi prozoru da bolje razabere pismo. Onda opet brzo i ljutito hoda po sjenovitoj odaji i maše onom hartijom ispred glave začuđenom popu.

Zadovijek li me zlo gorem zlu dodaje! Evo čuj šta mi piše onaj kukavni vojskovođa: «Vi znate u kakvoj ste me opasnosti ovdje pustili da uzdišem dan i noć kad ću vas vidjet»... Uželio se major vladike! Uzdiše dan i noć za mnom! A hvalio se da će sam podići svu Crnu Goru i Albaniju, da će preko Čakora udariti i ko zna gdje se zaustaviti. Sad mu se tresu nogavice na Cetinju!

Dozva momke i naredi da mu se spremi konj, a popu reče nek počine tu dan-dva ili duže ako hoće, dok noge ne zacijeli.

Dohita na Cetinje. Pred manastirom straža. Radoznalo mjere vladiku – on je tu gotovo kao tuđinac.

Stigoste najzad! – poskoči Vukasović.

Nije moje, ali moram da vas upitam: zašto nijeste sada na ratištu?

Recite određenije.

Podigli ste narod protiv Turaka, a vi skrstili noge na Cetinju i mislite da odavde upravljate bitkom kod Spuža!

I vi ste stojali u Stanjevićima!

Tačno je. Ali ja nijesam vojnik.

I vi ste pozivali narod da napada turske gradove!

I to je živa istina. Samo, prisjetite se: zar me nijeste preklinjali da napišem ona pisma?

Niko vas nije silio da ih pišete. Na njima je vaš mohur.

Onda nemamo o čemu više da razgovaramo! – odsječe vladika i uputi se vratima manastirskog konaka.

Major pohita za njim i uhvati ga za ruku.

Čekajte, zaklinjem vas. Nerazumna je svaka prepirka u ovom trenutku... Evo, ja sam kriv... U stvari, obradovao sam se što ste došli. Računam na vašu riječ i vaš veliki ugled i poznavanje prilika.

Vladika zastaje.

Šta biste sad od mene?

Savjet! – govori brzo major, plašeći se da vladika ne ode. – Nužna mi je vaša podrška i... opet savjet. Šta da se sad čini? Nekakva vojska valja se od Hercegovine, a možda će i od Skadra. Ako Brđani popuste, ko će zadržati Turke?

Mi! Kako, kako to mislite?

Mislim na vas i sebe. Ako ste spremni, možemo odmah prema Spužu. Tamo ćemo sve najbolje razabrati i povešćemo vojsku...

Meni je ovdje glavni stan.

Nipošto! Glavni stan je tamo gdje mrtve glave zijevaju!

Ali, vi ste vladika, crkveno lice i još vladate ovom zemljom... Zar vi da idete na bojište?

Još jednom kažem, i to je posljednji put, ako ste spremni, polazimo. Ako ne možete odmah krenuti, pričekaću.

Najzad se obojica upute k Bjelopavlićima. Usuptni razgovor je dosta škrt i nategnut. Vladika ponekad namjerno zaostane, naročito ako nazre njivicu sa krtolom. Samo da je što više takvih njivica, jer krtoli godi ova rastresita zemlja.

Vojska se obradova, dočeka ih povicima i pucanjem.

Ne, ne zaboga! – viče vladika i širi ruke kao da miri dva plemena. – Ne trošite prah i olovo ututanj.

Otpočeše juriši na Spuž. Uzalud su nekoliko dana majorovi Ličani i vladičini Crnogorci i Brđani nalijetali na tvrde

spuške zidine – ništa se nije moglo učiniti. Nijesu imali ni većih topova niti drugih sprava za uzimanje gradova. Oni mali majorovi topovi ne naudiše nimalo Turcima. Brđani su se šalili:

Iz cijevi im izlijeću samo kudjelje dima – tijem se ne ruše carski gradovi!

U nekoliko mahova iskakali su Turci iz Spuža – Mećikukić je htio da što dalje odbije napadače. No, svaki put se brzo morao vraćati ostavljajući na ledini po nekoliko mrtvih. Oko utvrđenja gorjele su muslimanske kuće.

Opkoljenima je u talasima pristizala pomoć iz Podgorice. Najveću zabunu izazva jednog dana turska konjica. Vladičini ratnici nijesu vični boju s konjanicima – valjda su osjećali da im tu hitrina ništa ne pomaže; i sada se povukoše, držeći se pristranaka. Ali, čim ih minu prva jeza, složno s Ličanima udare na Turke i razbiju ih, preplaše im konje grajom i pucanjem. Mnogi jahači popadaju, a neki utekoše s glavom na ramenima držeći se za konjske repove.

Dan za danom, ne pada Spuž, a sve je jača sila u Skadru i Podgorici. Major gubi nadu da će lako sagledati kraj ratovanju, a moglo bi mu se desiti i kosti da ostavi na ovoj sivini. I Crnogorci se uzrojili kao ose, dojadilo im stojati danima ispred spuških utvrđenja – ištu od majora obećanu platu i darove. Guvernadur mu čak šapuće nasamo:

Čuvaj se, Filipe! Ko zna šta misli lukavi vladika!

Ne znam šta misli crni, ali – pomirili smo se.

He, jado moj, Crnogorci su ti kivni. Mogu te razoružati obnoć i do zore razgrabiti sve što si donio.

I tako još koji dan, pa major diže ono svoje vojske i okrenu se put Cetinja. Reče: vojnicima je potreban odmor, odvešće ih na Ivanova korita.

Svi već vide: nema ništa od dalje opsade. Vojska se nekako sama rastura. I vladika kreće prema Cetinju.

Usput majorovu vojsku napadaju raštrkane grupe, pljačkaju mu mazge, opremu i peksimite.

Pošto se «odmorio» nekoliko dana pod samim Lovćenom, major Filip Vukasović spusti se jedne noći u Kotor, pa se, poslije kraćeg zadržavanja, sa vojskom ukuca na brodove i otplovi prema Senju.

Vladika odahnu, mada se sada nije mogao nadati ničem dobrom od susjednih Turaka. Premišljaju: gotovo svi koji dođu iz drugih zemalja, makar koliko dobra željeli Crnoj Gori, ma koliko bili hrabri i makar koliku ličnu slavu htjeli da dobiju, ipak, sve zamišljaju nekako lakše i nadaju se povratku (svaki želi da mu za leđima ostane makar i najuži izlaz); a kad se sučele s tvrdom mukom na tvrdom kamenu i kad im sijevnu jatagani blizu ušiju, oni se većinom razočaraju ili prepadnu ili prosto zažele da su negdje podalje; Šćepan Mali nestao je, kažu, iz jednog okršaja i za neko vrijeme niko nije znao gdje se nalazi, pa je poslije bio pitomiji, nije se usuđivao da ubija za svaki prekršaj; nije li se i Dolgoruki izmaknuo iz ovih brda čim je zadimila vrela krv; i druge misije su takve, pa i ova Vukasovićeva... Ako dođeš ovamo da tečeš slavu i da vojuješ, moraš prežaliti sebe. Jer nije lako u ovoj zemlji: tvrda je posna kora hljeba, i tvrd je ležaj posut pepelom ili čađi, tvrd je kamen i spečena zemlja pod stopalom, tvrda je opora čeljad crnogorska, tvrda je uzbrdica i padina, tvrda je zloba siromaška, tvrde su izgladnjele suve kosti i vilice željne zalogaja, tvrda je mržnja agarjanska koja sa tri strane opasuje ovaj kam, tvrd je nemilostan dan bez ikakva igdje prijatelja u svijetu, i kad je noć paučinasta i kao da je sva od srebrne pjene, i to je prevara – zla tvrđa je na svakom koraku, i nebo je tvrdo i sušno, i ono je bez blagih darova koji bi padali na ljudski dlan i kojima bi se djeca zaradovala, i tvrd je i gorak korak hajdučki, i tvrde su bore oko usana svih majki – čim se muškim imenom

nazoveš, biljeg si kuršumu i handžaru. Ovdje ne možeš blagovati na lovorikama, niti ugodna zvanja sticati, niti doživjeti svoju slavu, a mrtvi gusle ne čuju niti se kite ordenima...

Brđani se nađoše na muci od Turaka, te se žale i pištu samome ćesaru: «Isti gospodin Vukasović pođe iz Crne Gore i ostavi u veliko mučenje s Turcima i dan i noć bijući se bez ičije pomoći.»

Postade tijesno i guvernaduru. Osjeti se usamljenim, sa nešto najbližih rođaka i pristalica. Pomišlja da ide iz Crne Gore. A Vukasović ga u pismu sokoli i spominje mu kuću u Trstu i stalnu platu – nije ga zaboravio jer ga «ljubi ka i sebe istoga». I pita: «Kako stoji crni?» Radonjiću stiže poruka i iz Morače, ištu od njega pomoć, «a ne varaj nas knjigama, kako si dosle». I nude: «Imamo trista brkovah i glavah turskih, ako zapovijedaš da ti ih donesemo»...

A on ne zna šta bi ni sa svojim životom. Zbivanja su ga smutila. Kreće u Trst i otud radi ne bi li nabavio municije i privolio ćesara da pošalje veliku vojsku u Crnu Goru, pa da se ratuje s Turcima (to bi ga podiglo u očima Crnogoraca). Optužuje vladiku i Dolčija da su nesigurni, da su mutljivci. No, račundžije u Beču osjećaju da Radonjić nema oslonca u narodu, pa se za njega sve manje zalažu.

A Vukasović ne ostavlja na miru Crnogorce (ili je to njegova velika opsesija ili nema u sebi dovoljno snage da prizna poraz?). Neprekidno piše pisma, traži veze s pojedinim glavarima i – kao uvijek – obećava novac i darove i moli da skupljaju vojsku i šalju je kapetanu Milonji koji čeka u Budvi. Vladika se tome usprotivi. Ovo malo Crnogoraca jedva se može održati i odbraniti ovdje, na svome pragu – kud još da idu kao dobrovoljci pod tuđu zastavu. Ide od sela do sela i ubjeđuje ljude da se nikud ne kreću, jer nije za njihovo dobro. U pismu poručuje Gluhodoljanima da ne idu

tamo nekud preko mora: «Nije vam tamo puta... da ginete za tuđu korist i da trgovinu od vas čine i ćesu napunjaju.» A ko ode «da mu tamo bude zli put i zla sreća, da sramotno pogine i da ga je anatema...»

Protiv vladike je radio potajno i prvak Sava Plamenac. No, brzo se uvjerio da je to jalov posao i da je vladika na pravom putu i da je najjači onaj ko se povjerenjem može osloniti na rame narodno. Stoga Plamenac piše vladici pokajničko pismo iz Trsta, u kojem moli «koljenopriklono proštenje» i pravda se da ga je na zlo naveo kapetan Milonja i prokleti Vukota Cuca, «porazila ga majka božja». I priznaje kako se širila spletka da je vladika naumio da skadarskom paši preda u ruke Radonjića i kapetana Milonju. I piše još «Ali kome sam zlo učinio, okajanik, nego sebi?»

Ne može drukčije nego da mu oprosti. Stiska pismo uz same grudi i raduje se: još jedna zabludjela glava crnogorska, i to umna glava, vraća se na pravi put. Zar i to nije pobjeda?

Ni Ivelić se nije dugo zadržao u Crnoj Gori. On je ponajviše boravio u Risnu i kasnije po Hercegovini. U Risnu je, tobože, skupljao vojsku i oružje i odatle se dopisivao s ljudima i pripremao ustanak. I on je pisao Mahmut-paši i tražio da mu bude saveznik. Bušatlija mu je lijepo otpisao i pozvao ga u goste. Ali Ivelić je bio oprezan – ne pođe u Skadar.

Uviđa vladika da Ivelić gotovo sve radi za sebe. Diže bunu po Hercegovini, a u Risnu gradi veliku kuću, pomaže svoje rođake i nabavlja manje lađe za trgovinu. Osjeća: tome čovjeku nije na srcu ni Rusija ni ratovanje s Turcima ni sloboda crnogorska; htio bi da se obogati i - ako ga sreća posluži – da postane ništa manje no gospodar crnogorski.

I tako se nižu misije i pletu se mreže oko Crne Gore, a vladika oprezno ide korak po korak svojim putem.